

LEIDRAAD BIJ HERBESTEMMINGSINITIATIEVEN VAN BESCHERMDE KERKEN

Februari 2018

2.1. Inleiding

De kerken en in het bijzonder de parochiekerken maken deel uit van het beeldbepalende erfgoed in Vlaanderen. Het verzekeren van effectief gebruik en hergebruik van erfgoed is een belangrijke pijler van een hedendaagse erfgoedzorg. Het garandeert dat het erfgoed aan toekomstige generaties wordt doorgegeven. Hergebruik maakt deel uit van het duurzaam omgaan met onze omgeving en respect voor de beschikbare open ruimte. Beschermd erfgoed op een zinvolle en duurzame manier gebruiken draagt bovendien ook bij tot de kwaliteit van de leefomgeving en heeft het potentieel om mensen met elkaar te verbinden tot 'erfgoedgemeenschappen'. Hergebruik en herbestemming van beschermde kerken biedt dus een kans om verschillende doelstellingen waar te maken.

Het is de opdracht van het agentschap Onroerend Erfgoed om, in overleg met de betrokken partners, de duurzame ontwikkeling van de leegstaande en onderbenutte beschermde kerken te begeleiden. De erfgoedwaarden afleesbaar houden en een positieve, maatschappelijke waardering in de toekomst verzekeren door samen op zoek te gaan naar de toleranties voor verandering is daarbij de doelstelling. Materiële aanpassingen zijn eigen aan deze evolutie. Een herbestemming voegt zo een hoofdstuk toe aan een al geschreven verhaal.

De gezamenlijke ambitie is om ontwerpen te genereren, te stimuleren en te ondersteunen die een meerwaarde betekenen voor het erfgoed en haar toekomst op een kwaliteitsvolle en duurzame manier verzekeren.

Er zijn in het bepalen van een nieuwe toekomst voor parochiekerken drie grote fasen te onderscheiden.

Fase 1: opmaak van de kerkenbeleidsplannen op basis waarvan beslist wordt welke kerken een nieuwe vorm van gebruik, nevenbestemming of herbestemming nodig hebben;

Fase 2: vastleggen van een nieuw gebruik of een nieuwe functie voor deze kerken;

Fase 3: ontwerper maakt een ontwerp op voor een nieuwe functie in de parochiekerk en voert het ontwerp uit.

Deze fasen worden niet noodzakelijk chronologisch doorlopen. Vaak is er een wisselwerking tussen de verschillende fasen. Het kan bijvoorbeeld interessant zijn om voor een bepaalde kerk de mogelijkheden van hergebruik te onderzoeken in het kader van de opmaak van een kerkenbeleidsplan. Of een nieuwe functie kan voor een bepaalde kerk al vastgelegd zijn buiten de opmaak van een kerkenbeleidsplan om.

Met deze leidraad wordt intensiever gebruik, hergebruik, herbestemming van leegstaande of onderbenutte kerken maar ook een eventuele afbraak voor een zinnigere invulling bespreekbaar.

2.2. Herbestemmingstraject

Een herbestemming voegt een hoofdstuk toe aan een al geschreven verhaal met heel wat betrokkenen. Bij een herbestemming van een beschermde kerk moet tijd gemaakt worden om ieders doelstellingen en noden met elkaar af te stemmen en in een brede, maatschappelijke context te plaatsen. Het voeren van een goed traject is daarom even belangrijk als het in acht nemen van de verschillende aspecten in een ontwerp.

Een goed traject omvat duidelijke mijlpalen waarbij elke mijlpaal een engagement inhoudt om constructief mee te denken in de volgende fase.

Een goed traject is participatief, waarin in consensus beslissingen worden genomen waarop niet eenzijdig kan teruggekomen worden. Dit traject moet gestoeld zijn op een open dialoog waarin alle aspecten bespreekbaar zijn, ook de waardenstelling en het herbekijken van het beschermingsbesluit.

Dit traject bestaat uit de volgende fasen:

1. STEL EEN OVERLEGTEAM SAMEN

Bij de herbestemming van kerken zijn er veel betrokkenen en het is zaak deze zo snel mogelijk samen rond de tafel te brengen. Er moet tijd gemaakt worden om ieders doelstellingen en noden met elkaar af te stemmen en in een brede, maatschappelijke context te plaatsen. Het is dan ook aan te raden dit overlegteam zo ruim mogelijk in te vullen om voldoende draagvlak voor het project te verzekeren. Dit team kan onder meer bestaan uit de eigenaars, beheerders, gemeentebestuur, kerkfabriek, huidige en toekomstige gebruikers, omwonenden, architect, restauratie-architect en bevoegde ambtenaren (stedenbouw – erfgoed).

Voor de samenstelling en begeleiding van dit overlegteam kan beroep gedaan worden op het agentschap Onroerend Erfgoed. Het overlegteam omvat minstens één externe deskundige die, volgens de kenmerken van het individueel herbestemmingsdossier, zou kunnen voorgedragen worden vanuit een dynamische herbestemmingspool van deskundigen. Elke deskundige binnen de pool heeft zijn eigen expertise. De pool bestaat uit constructieve en proactieve meedenkers met een talent voor het begeleiden van processen. Hun taak is in de eerste plaats om de betekenissen van het kerkgebouw te achterhalen en te interpreteren volgens wat het overlegteam aanreikt. Het CRKC doet nu al een gelijkaardig werk voor de implementatie van kerkenbeleidsplannen, met onder meer

plaatsbezoeken en de organisatie van participatiemomenten om juist de betekenissen van een parochiekerk te achterhalen.

Bij de start geeft de erfgoedconsulent inzicht in de erfgoedwaarden opgesomd in het beschermingsbesluit en in de wijze waarop deze afleesbaar zijn in de aanwezige erfgoedelementen en -kenmerken. Dit – samen met de waarden en elementen die aangedragen worden door de pool- moet toelaten om de essentie van de bescherming te kennen die nodig is voor het bepalen van de actuele maatschappelijke betekenis als basis voor een toekomstvisie. De erfgoedconsulent neemt verder een adviserende rol op in het team met als doel de initiatiefnemer houvast te geven bij het verder uitwerken van zijn project en de ontwerper te doen nadenken ter verbetering van zijn ontwerp. Het advies formuleert helder en concreet met welke aspecten rekening moet gehouden worden en waarom vanuit de doelstelling om op een creatieve manier het 'behoud van erfgoedwaarden' met gebruik, nevenbestemming of herbestemming waar te maken.

2. DOE EEN VOORONDERZOEK

Een weloverwogen en gedragen beslissing is enkel mogelijk op basis van voldoende kennis over de bepalende factoren voor een succesvol project. Zo komt men in de definitieve fase van het traject niet meer voor verrassingen te staan.

De opmaak van een herbestemmingsplan start dan ook met een degelijk vooronderzoek waarin het volgende wordt vastgelegd:

1. de vragen en noden van de initiatiefnemer

Het kiezen voor een herbestemming van een kerk is geen eenvoudig te nemen stap. De context van deze keuze, de beweegredenen en doelstellingen moeten zo goed mogelijk in kaart gebracht worden. Een nota met ambities en verwachtingen van de initiatiefnemer kan hierbij al veel verduidelijken.

2. de normen gekoppeld aan het voorliggende programma van eisen

De realisatie moet voldoen aan de gestelde normen uit de regelgeving ter zake. Voor beschermde monumenten zijn er enerzijds vaak uitzonderingen voorzien, anderzijds vraagt het voldoen aan bepaalde normen weleens een duurder alternatief omwille van de impact ervan op het beschermde gebouw.

3. de nodige toelatingen en vergunningen

Bij de herbestemming zijn waarschijnlijk aanpassingen nodig aan de kerk. Het kan onder meer gaan om isolatiewerken, klimatisatie, verwarming, elektriciteit, sanitair, geluidsinstallaties, verlichting, bliksembeveiliging, brandbeveiliging (sprinklers, branddeuren, vluchttrappen, brandblusapparaten), werken om de toegankelijkheid te verzekeren (leuningen, handgrepen, hellingen,...).

De aanpassingen aan de kerk en het nieuwe gebruik zullen de nodige goedkeuringen moeten krijgen. Mogelijk is een bestemmingswijziging nodig, een omgevingsvergunning, een toelating van het agentschap Onroerend Erfgoed of de onroerenderfgoedgemeente. De noodzakelijke procedurele stappen brengt men best al in een vroege fase in kaart.

4. bouwhistorische, bouwtechnische, ruimtelijke archeologische informatie over de kerk

Alle informatie over het kerkgebouw verzamelen is een voorwaarde om met kennis van zaken beslissingen te kunnen nemen over de toekomst ervan. Naargelang welke informatie al beschikbaar is, bestaat een vooronderzoek dan ook uit een bouwhistorisch onderzoek, een bouwtechnische analyse, een ruimtelijke analyse en een archeologisch onderzoek. De bouwtechnische analyse brengt de constructie in kaart van elk gebouw op de site. De ruimtelijke analyse geeft de ruimtelijke kenmerken van site en context weer en schetst het huidige gebruik ervan. Bij het bouwhistorisch onderzoek mogen ook de aanwezige cultuurgoederen niet vergeten worden. Deze kennis kan onder meer de basis vormen voor een berekening van de kostprijs van de herbestemming, technische haalbaarheid van ingrepen, raming van duurtijd van realisatie, keuze van materiaalgebruik, actualisatie van de erfgoedwaarden, specifieke ontwerpkeuzes.

5. alle waarden die aan het gebouw worden toegekend

Bij beschermde kerken zijn de erfgoedwaarden vastgelegd in het bijhorende beschermingsbesluit. Deze waarden, vastgelegd op het ogenblik van de bescherming, moeten in consensus geactualiseerd worden aan de huidige tijd zodat ze als verworven beschouwd kunnen worden voor het specifieke herbestemmingsproject.

Naast deze erfgoedwaarden zijn er nog andere waarden die aan een kerk toegekend worden en die van belang kunnen zijn bij een herbestemmingstraject. Het is niet eenvoudig om deze waarden eenduidig bloot te leggen. Nochtans zijn ze cruciaal om een kwaliteitsvol antwoord te bieden op het gebouw in zijn huidige vorm. De kracht, de sterkten van het gebouw (en eventueel zijn onmiddellijke omgeving), inclusief de geactualiseerde erfgoedwaarden, worden dan ook best eerst gedetailleerd uitgeschreven

in overleg met alle betrokkenen (participatief), als inspiratiebron voor de ontwerper. Het is trouwens in ieders belang dat deze waarden voldoende bekend zijn. In deze is een publiek raadpleegbaar document niet alleen interessant, maar ook noodzakelijk.

Een vragenlijst kan deze elementen scherp stellen. Zo worden de waarden en betekenissen beschreven en bespreekbaar gemaakt voor alle leden van het team. Op die manier is het ook mogelijk de verschuiving naar een maatschappelijk gericht waardenstelsel zichtbaar en aanvaardbaar te maken.

Deze vragenlijst omvat volgende aspecten:

1. Welke rol speelt de kerk in haar omgeving? Is de kerk dominant aanwezig in de ruimtelijke structuur? Is de kerk of de toren een herkenningspunt in het landschap?
2. Wordt de kerk enkel door gebruikers bezocht of trekt ze ook andere geïnteresseerden aan? Is het een aangenaam gebouw om te vertoeven? Hoe zou je de kerk beschrijven in één woord?
3. Welke rol kan deze kerk na herbestemming nog spelen in de omgeving? Blijft de kerk een publieke rol spelen of niet? Welke belangen (publiek en privaat) zijn hierbij aan de orde?
4. Op welke manier is deze kerk belangrijk (geweest) in individuele levens? Van wie is deze kerk? Wie zorgt ervoor, wie is er emotioneel bij betrokken? Wat is de historie van de kerk en haar omgeving? Waarom is deze kerk collectief belangrijk?
5. Wat maakt van dit gebouw een religieus gebouw? Zijn er elementen in de architectuur, zowel exterieur als interieur, meubilair die sterk verbonden zijn met het religieuze gebruik? Hoe kunnen deze elementen een betekenisvolle rol blijven spelen in de toekomst van het gebouw? Welke gebruiken zijn er verbonden aan het kerkgebouw?
6. Waarom vormt dit gebouw een meerwaarde voor de nieuwe functie? Welke kwaliteiten van het gebouw worden hiervoor ingezet? Op welke manier vormt de nieuwe functie, het nieuwe gebruik een meerwaarde voor het gebouw?
7. Welke waarde kan het gebouw genereren dankzij de herbestemming? Welke nieuwe gebruiken en betekenissen zijn in de toekomst mogelijk? Op welke manier is het behoud van de waarde van het gebouw op lange termijn verzekerd?

Op basis van de antwoorden op deze vragen ontstaat een web van beïnvloedende waarden (erfgoedwaarde, locuswaarde, belevingswaarde, maatschappelijke waarde, immateriële waarde, kerkelijke waarde, gebruikswaarde, toekomstwaarde, ..).

6. de financiële haalbaarheid

Kosten en baten zijn belangrijke beslissingsfactoren. De nodige ingrepen maar ook de latere exploitatie kosten geld. Dit kostenplaatje krijgt best vanaf de fase vooronderzoek al vorm. Opties van tijdelijk gebruik in afwachting van realisatie kunnen hierin onderzocht worden alsook het in kaart brengen van mogelijke subsidies en fiscale voordelen en de hieraan gekoppelde voorwaarden. Indien nodig, kan met deze kennis een investeringspartner gezocht worden. Deze fase is uiterst belangrijk: hiermee wordt vermeden dat het herbestemmingstraject strandt bij een haalbaarheidsonderzoek of in de fase van het ontwerp.

7. de belangen van de ruimere betrokkenen

Naast de feitelijke informatie en de visie van de directe betrokkenen bij het project is het aan te raden ook ruimer te kijken naar de mogelijke belangen van anderen. De kerk kan voor vele mensen een betekenis hebben zonder dat zij hier op regelmatige basis gebruik van maken. Nuttig is ook om lokale verenigingen in kaart te brengen en te bevragen. Om een herbestemming op lange termijn te doen slagen, is het nuttig om deze gevoeligheden in kaart te brengen.

De resultaten van het vooronderzoek worden samengebracht in een overzicht van uitdagingen die meegenomen worden in het herbestemmingsproces.

3. WERK EEN AANTAL ONTWERPSCENARIO'S UIT
--

De resultaten van het vooronderzoek vormen de input voor het ontwikkelen van mogelijke scenario's. Doel hierbij is om verschillende antwoorden uit te werken voor het samenbrengen van het behoud van de betekenis van het kerkgebouw, een zinvol en duurzaam gebruik en haalbare, kwaliteitsvolle ingrepen om dit waar te maken. Samen wordt gezocht naar een voorkeursscenario waarin alle elementen samen komen tot een inspirerend, toekomstgericht ontwerp.

Belangrijk bij parochiekerken is dat de gebouwen zijn opgericht om open te zijn voor iedereen van de geloofsgemeenschap. Het geheel, gedeeltelijk of periodiek openstellen van de herbestemde kerk voor het publiek kan gemeenschapsversterkend werken en bijdragen tot een groter draagvlak en een behoud van de rol van de kerk in zijn omgeving. Het kan zinvol zijn om dit bij het ontwikkelen van de scenario's mee in overweging te nemen.

Doordat kerken voor velen de locatie was voor belangrijke momenten in hun leven, is er bovendien steeds een emotioneel aspect gekoppeld aan de herbestemming ervan. De herbestemming betekent een afscheid van het ene en verwelkoming van het andere. Ook dit wordt best erkend in het procesverloop. Dit kan meegenomen worden in de keuze voor de nieuwe functie.

Het evenwichtig samengaan van behoud van de waarden van het gebouw, het gebruik en de eventuele ingrepen is sterk afhankelijk van de keuze van nieuwe functie.

Een eerste optie is te kiezen voor een intensiever en breder gebruik van de kerk naast de eredienst. Dergelijke valorisering wijzigt doorgaans weinig en is al mogelijk door het inbrengen van sanitair en aangepaste verlichting.

Een nevenbestemming in de tijd of in de ruimte leidt tot veel meer effecten, afhankelijk bovendien of die nevenbestemming van publieke of private aard is. Vaak gaat het om culturele invullingen, zoals tentoonstellingsruimte, oefenruimte voor fanfare, ... of gemeenschapsfuncties zoals vergaderruimte voor verenigingen, ...

Een volledige herbestemming betekent het definitief loslaten van het huidige gebruik en de huidige betekenis van de kerk. Nieuwe functies in kerken zijn steeds diverser: museum, school, theaterzaal, columbarium, hotel, winkel, kantoren, horeca, woning.

Elk type van herbestemming is een specifieke ontwerpopgave. Een kwaliteitsvol, duurzaam voorstel houdt rekening met volgende ontwerpprincipes:

1. De kerk behoudt een centrale rol in de nieuwe ontwikkeling

De kerk speelt visueel een belangrijke rol in de omgeving. De kerk moet niet enkel visueel maar ook functioneel de kern blijven in elke nieuwe ontwikkeling. Dit betekent dat bijbouwen aan en rond de kerk zeker mogelijk is zolang deze rekening houdt met het kerkgebouw. De gewenste verhouding tussen interieur en exterieur van de kerk moet hierbij verduidelijkt worden. Dit betekent ook dat de functies die in de kerk komen zodanig moeten zijn dat de kerk een centrale rol behoudt.

2. Zet in op versterking van de ruimtebeleving

De omvang, de hoogte en de interieurvormgeving zorgen in de kerk voor een heel specifieke ruimtebeleving die ook bepalend is voor de bescherming. De ruimtebeleving zal wijzigen. De consulent kan deze wijziging begeleiden door open richtlijnen op maat van de kerk hiervoor vast te leggen. Doel is dat de belevingswaarde minstens even interessant is na dan voor de ingreep.

Hoogte, breedte, diepte zijn doorgaans bepalend voor de beleving van de kerk. Deze moeten op een of andere manier voelbaar blijven. Dit kan door bijvoorbeeld een rechte looplijn te behouden van toegang tot koor, door bepalende zichtlijnen te behouden, ...

Een kerk opdelen kan steeds. Dit kan op vele manieren. Het ontwerp moet erop gericht zijn de beleving van de kerk te respecteren en te versterken.

Mogelijke ontwerpkeuzes voor het indelen van de ruimte: verplaatsbare wanden, lokalen die als los meubilair in de ruimte staan, afsluiten van kapellen, sacristie, zijbeuk, ...; afsluiten van het koor, opdelen van de kerk ter hoogte van de kruising, inbrengen van een box-in-box, inbrengen van een verdieping; aanbouwen van volumes aan de buitenzijde.

Het slopen van delen van de kerk kan ook leiden tot een indeling van de ruimte. Deze laatste optie is voor beschermde kerken zeer ingrijpend en slechts mogelijk indien de meerwaarde hiervan voor de gemeenschap kan aangetoond worden.

3. Streef naar evenwicht tussen bestaande en nieuwe elementen

Een nieuwe interpretatie van een kerkgebouw begint bij een analyse van de bestaande doorsnede en opstand. Herbestemming biedt een kans om het kerkgebouw op basis van deze analyse terug te brengen tot de essentie. De kerk moet na de herbestemming immers nog herkenbaar zijn als erfgoed.

Nieuwe elementen moeten zich harmonisch verhouden tot de bestaande en respecteren de typologie van de bestaande kerk. Oud en nieuw moeten samen opnieuw een geheel vormen. Eerder dan reversibiliteit zijn de kwaliteit en de compatibiliteit van de ingrepen te beoordelen criteria.

Bij het inpassen van nieuwe elementen kan er best onderscheid gemaakt worden tussen zachte en harde materialen. De nieuwe elementen moeten steeds gericht zijn op de lange termijn en rekening houden met een mogelijk wijzigend gebruik in de toekomst. Hierbij is niet enkel het ontwerp maar ook de uitvoering bepalend. De uitvoering vraagt een dubbel vakmanschap: op vlak van historische bouwtechnieken en bij de uitvoering van nieuwe elementen passend bij het bestaande.

4. Herdefinieer de rol van de kerk in haar omgeving

Een kerk heeft niet enkel een functie maar het gebouw zelf speelt vaak ook een bepalende rol in de omgeving: als herkenningspunt, als identiteit voor een gemeenschap, als gevel voor een plein... Deze rol verschilt fundamenteel in landelijke of stedelijke context. Als publiek gebouw grenst de kerk aan de publieke ruimte, ze bepaalt mede het gebruik ervan. De relatie van de kerk met deze ruimte, is een hoofdvraag voor het ontwerp.

In stedelijke context is er vaak op wandelafstand alweer een andere kerk terwijl kerken op het platteland vaak een unieke positie behouden in het gebouwde landschap.

De buitenruimte bij de kerk is van oudsher sterk geconnoteerd: ingetogen en reflexief aan de kerkhofzijde, feestelijk en uitnodigend aan de kerkpleinzijde. Deze connotaties zijn in belangrijke mate blijvend.

Ook kwesties van mobiliteit en groenaanleg zijn onder meer in beschermde stads- en dorpsgezichten belangrijk.

Veel kerken hebben een gesloten voorkomen. Deze beslotenheid kan een wezenlijke waarde uitmaken voor het nieuwe programma maar het kan deze ook belemmeren.

De toren vormt in landelijke context een belangrijk baken. Het behoud ervan is een uitgangspunt maar dit betekent ook dat gestreefd moet worden om de toren een zinvolle rol te laten spelen in de nieuwe functie. Omdat de toren vaak toegevoegd is als een bouwvolume dat grotendeels of geheel afgescheiden is van de andere gebouwonderdelen, kan hier ook geopteerd worden voor een functie die geheel los staat van het programma dat voorzien is voor de rest van de kerk.

5. Hergebruik waar mogelijk de aanwezige cultuurgoederen

Cultuurgoederen die mee beschermd zijn met het monument maken wezenlijk deel uit van het gebouw. Er moet gestreefd worden naar een hergebruik van deze goederen in functie van het nieuwe programma.

6. Behoud lichtinval als bepalend element in de ruimte

Het spel van het licht is vaak bepalend bij de beleving van het kerkinterieur. Een analyse van de lichtinval zowel voor als na de herbestemming moet verzekeren dat de kwaliteiten ervan zoveel mogelijk gerespecteerd blijven.

Nieuwe invullingen vragen vaak daglicht wat moeilijk combineerbaar is met gekleurde glasramen. Men kan onderzoeken of bepaalde delen van het programma wel mogelijk zijn zonder optimaal daglicht en het ontwerp in die zin aanpassen.

7. Zoek naar een aanvaardbare rol voor het orgel in het nieuwe gebruik

De kerk vormt de klankkast van het aanwezige orgel. Een nieuw gebruik met aanpassingen aan de open ruimte van de kerk heeft gevolgen voor de klank van het orgel.

Nochtans lijkt het niet aangewezen herbestemming onmogelijk te maken omwille van deze reden. Het verplaatsen van een orgel naar een andere aangepaste ruimte is ook geen wenselijke oplossing. Per orgel en kerk moet dus bekeken worden of het behoud van de optimale klank nodig is.

8. Streef naar de meest duurzame oplossing

De meest duurzame optie geniet de voorkeur. Duurzaamheid gaat niet enkel over energieverbruik maar ook over het verzekeren van het behoud van de kerk op lange termijn en het inbrengen van een zodanige weerbaarheid dat de kerk in de toekomst nieuwe gebruiken aankan.

9. Neem technische vereisten zo vroeg mogelijk mee in het ontwerp

Het nieuwe gebruik zal technische vereisten stellen die in overeenstemming moeten gebracht worden met de eisen voor optimaal behoud van het kerkgebouw zelf. Het gaat dan om mogelijke aanpassingen aan klimatisatie, verwarming, elektriciteit, sanitair, geluidsinstallaties, verlichting, bliksembeveiliging, brandbeveiliging, toegankelijkheid.

Om deze op een kwaliteitsvolle manier in te brengen is het aan te raden deze ingrepen zo vroeg mogelijk mee te nemen in het ontwerp.

10. Bewaak de financiële haalbaarheid

Om herbestemming haalbaar te houden moet een billijke verdeling voorzien worden tussen nieuwe ingrepen nodig om gebruik mogelijk te maken en de restauratienoden.

Enkel ingrepen die technisch onvermijdelijk, sober en doelmatig zijn worden beschouwd als noodzakelijk voor behoud. De kosten hiervan moeten ten allen tijde in een proportionele verhouding staan tot de baten. Dit betekent dat noodzakelijke werken om het nieuwe gebruik mogelijk te maken voorgaan op restauratienoden die niet onmiddellijk noodzakelijk zijn.

Voor de werkzaamheden of diensten die voortvloeien uit verplichtingen opgelegd door andere regelgevingen waarbij bijkomende eisen worden opgelegd omwille van de impact op het onroerend erfgoed, is een betoelaging van de hieraan gekoppelde meerkost voorzien.

4. KIES SAMEN VOOR EEN VOORKEURSSCENARIO

In overleg wordt een analyse gemaakt van de oplossingsscenario's. Doel is samen te komen tot een voorkeursscenario dat zo goed mogelijk beantwoordt aan de principes en de waarden.

Eens het voorkeursscenario vastgelegd kan samen hierop verder gewerkt worden op het niveau van materiaalgebruik, kleurstellingen, restauratieve opties enzovoorts.

Op die manier kan tot een voorstel van totaalproject gekomen worden.

5. START HET VERGUNNINGSTRAJECT OF TOELATINGSTRAJECT

De betrokkenen verklaren zich samen akkoord over het voorstel van totaalproject en de motivering van de beslissingen die hiertoe geleid hebben.

Met dit akkoord kan het vergunnings- of toelatingstraject opgestart worden.

SCHEMATISCHE WEERGAVE HERBESTEMMINGSTRAJECT

